

През есента на 1928 г. Димитър Димов става студент във Ветеринарномедицинския факултет. Съучениците му били изненадани. Едни от тях очаквали той да запише химия и до днес изказват предположение, че за това не му е достигнал за класиране балът на дипломата — през 1928 г. химиците влезли в университета с най-висок успех. Други били учудени поради обстоятелството, че ветеринарномедицинското образование на времето не било на уважение в средите, към които се числят Димов и неговите съкласници. Тази специалност се свързвала с идеали и обществени пориви, нехарактерни за тези обществени кръгове. Към нея се ориентирали предимно синове на бедни родители — селяни, дребни еснафи, чиновници, учители. На запитванията на приятеля си Борис Койчев, защо не е записал хуманна медицина, Димов дава немного убедителни отговори: не искал да тежи като студент много години на втория си баща (а продължителността на следването в хуманна медицина у нас било само с един семестър повече в сравнение с ветеринарна медицина), имал намерение да замине за Аржентина (това той е споделял и с други свои приятели и близки), където тази специалност ще му даде най-добра възможност за препитание. В त्या обяснения очевидно се преплитат болезнената чувствителност на сирака, който изпитва някакво неудобство под семейния покрив, с романтично-приключенческите увлечения, родени от съответно четиво и стимулирани от ограниченията, които му налагат лошото зрение и майчиният контрол.

Според някои негови съученици през училищните си години Димов проявява известна неуравновесеност на характера — лесно става жертва на различни, често съвсем неподходящи пристрастия. Така въпреки късогледството си и свързаната с него несръчност той по едно време „се запалва“ да става каубой. Вече е студент във втори или трети курс, когато учудва своя асистент д-р Христо Русев с признанието, че мечтае да отиде в Аржентина, в Гран Чако, да живее като ловец, и то предимно на ягуари. „Аз съпоставях това — пише в спомените си, които се пазят в музея на Димитър Димов, д-р Русев — с неговото късогледство и със спортната му неподготвеност, но това не го смущаваше никак. Той продължаваше да изучава испански, да пуши и да пие силно кафе.“ Много е вероятно към увлечението на Димитър Димов по Аржентина и по-късно по Испания да имат отношение „Писма от Южна Америка“ на Борис Шивачев, излизали продължително в „Литературен глас“ през 1930 и 1931 г. и събудили голям интерес сред нашата интелигенция. През 1929 г. испанското списание „Гасета летенария“ отпечатва отговора на Борис Шивачев на френския писател Анри дьо Монтерлан, който предизвиква възхищението на испанската прогресивна общественост от големите познания за вековната испанска история и култура на един българин, обявил се в защита на испанския народ. В кръговете на българската интелигенция се знае за личната кореспонденция на Б. Шивачев с Унамуну, известен като проникновен тълкувател на любимия роман на нашия писател — „Дон Кихот“. В своите спомени за Д. Димов проф. Ал. Тошков сочи пътеписа на Б. Шивачев като едно от произведенията на българската литература, занимавало бъдещия писател през неговите студентски години. Той споменава и творчеството на испанските писатели като интригуващо Димитър Димов четиво. Сред тях се откроявали Бл. Ибанес и някои модерни съвременни творци. Проф. Койчев, който за пръв път научава от Димов за желанието му да живее в Аржентина във връзка с един разговор за неговото постъпване във Ветеринарномедицинския факултет, обаче предупреждава, че на тези факти не трябва да се гледа с увеличително стъкло. Аржентина е криела някаква съблазън за Димитър Димов, но не чак толкова силна и определена. Първопричината той да се ориентира към ветеринарната медицина трябва да се търси другаде. Някои смятат, че балът в хуманна медицина се е оказал недостъпен за него. Но една справка показва, че със своята диплома Димов е можел спокойно да влезе в тази специалност. Не е представлявало за него затруднение и изискването да държи през лятото на 1928 г. приравнителен изпит по латински език. Очевидно при избора на специалност Димов се е ръководел от други две основни съображения. Хуманната медицина предполагала материални възможности и солидно обществено

положение на семейството, които ще осигурят частната практика на бъдещия лекар. На такива предпоставки за солидна бъдеща кариера Димитър Димов не е могъл да разчита. А Ветеринарно-медицинският факултет е основан наскоро. Той не е задоволил още нуждите си от собствени преподавателски кадри. Пък и неговите студенти в голямото си болшинство се готвят за практическа работа. Това открива една реална близка перспектива за преуспяване в научно-преподавателското поприще, към което Димитър Димов очевидно е имал и съответно влечение, и подготовка, и амбиции. Тези мотиви са станали достояние на някои от съучениците му.

Във Ветеринарномедицинския факултет Димитър Димов постъпва през учебната 1928—1929 г. В протокол № 2 от 9 окт. 1928 г. на Факултетния съвет при Ветеринарномедицинския факултет са отбелязани редовно приетите студенти — момчета за тази година на брой 40. Сред тях Димитър Димов е на 23-о място. Издадена му е студентска книжка № 238.

След завършването на първия семестър обаче Димов се прехвърля в Юридическия факултет, където е приет на 8. III. 1929 г. В книгата на този факултет е записано, че първият семестър му се зачита като редовно прекаран и заверен във Ветеринарномедицинския факултет. Казано е също, че ще държи допълнително полукласическа матура. В Юридическия факултет е заверен вторият му семестър. Тук Димитър Димов е положил и четири изпита: обща теория (с успех среден), история на старобългарското право (с успех добър), политическа икономика (с успех среден), държавно право (с успех слаб).¹

На 17. VI. 1929 г. Димов се отписал от Юридическия факултет „по свое желание“ и на 14 окт. с. г. бил зачислен повторно във Ветеринарномедицинския. Тези колебания са стрували безспорно твърде голямо напрежение както за самия него, така и за семейството му. Очевидно следването му във Ветеринарномедицинския факултет през първия семестър е било съпроводено с оживени обсъждания в домашна среда, които под влиянието на Ив. Харизанов и Р. Генов са завършили в полза на правото. Касаело се е, разбира се, за бъдещото преуспяване на младия човек. В това отношение семейният съвет е отчитал благоприятната роля на Ив. Харизанов при положение, че Димов се заеме с юридическа практика, и липсата на заплахата от необходимост да се работи в провинцията, каквато го е грозяла, ако стане ветеринарен лекар. Трудно е да се каже какво в случая е изиграло решаващата роля — натискът или убеждението. Ясно е обаче, че юридическите науки не успяват да спечелят Димитър Димов. Знанията, които е получил в училището, цялата му умствена и духовна нагласа правят ветеринарната медицина по-приемлива за него. „Не мога без естествените науки“ — изповядал пред Б. Койчев той по повод странствуванията си от един факултет в друг. Убедил се окончателно в това, Димов се опитва да се върне към ветеринарната медицина. В негово писмо до Б. Койчев² от 10. X. 1929 г. четем: „Има всички изгледи да ме приемат ветеринарна медицина, но все пак е несигурно. А в друго писмо, от 22. X. 1929 г., обявява: „Аз вече се записах и работата ми се уреди.“ Затова неговите студенти от випуска 1929—1930 г. си спомнят, че Димов се присъединил към курса, който броял 36 души (от тях 4 момичета), с малко закъснение.

Ветеринарномедицинският факултет е съвсем младо висше учебно заведение, когато Димитър Димов постъпва в него. Основан през 1923 г., той няма още своя собствена територия. Разпръснат е на няколко места в София. За централна сграда използва една бивша военна ветеринарна лечебница на бул. „Заимов“ (някога ул. „Регентска“). Тя заемала югоизточния ъгъл на сегашния парк пред комплекс „Заимов“. На противоположната страна на булеварда и на ул. „Ас. Златаров“ в една двуетажна сграда се помещавал деканатът на факултета. Студентите-ветеринари слушат лекции още на ул. „Дунав“ № 2 в сегашния Фармацевтичен факултет, на ул. „Московска“ № 47 (сега 49) в днешния Биологически факултет, на бул. „Пенчо Славейков“ и ул. „Ив. Рилски“ в тогавашния Централен ветеринарно-бактериологичен институт. Учебната 1930—1931 г., когато Димитър Димов е студент във втори курс, започва в новопостроената сграда на факултета, но аудиториите на изброените места продължават да се използват.

¹ В университета системата за оценяване е петобална.

² Цитираните писма до Борис Койчев са публикувани в: Димитър Димов. Събрани съчинения. Т. V, С., 1975.

Върху площта на доскорощния Ветеринарномедицински институт в София най-напред е изградена постройката в левия ъгъл на двора, който сега граничи с комплекс „Ленин“. Постепенно изникват и част от клиниките. Тогава това е била извънградска зона. Целият околнен район е голо поле, изпъстрено с тръни и камънаци. Неделен ден студентите провеждат трудови дни за благоустройство на двора. Състудентите на Димитър Димов днес със задоволство разказват, че тополите, които сега красят този двор, са засадени от тях. В едно от своите писма до Б. Койчев Димитър Димов дава израз на радостта си от новата модерна придобивка: „Новият ни факултет е грамадно здание с дисекционна и амфитеатрална зала, с порцеланови омиваалници, парно отопление и всички други удобства. Но е много далече!“ (25. X. 1930 г.).

Младият факултет няма още достатъчно свои квалифицирани преподавателски кадри. „Казваш, че във Виена имало по двама професори на един и същ предмет. А тук, в София, миналата година в нашия факултет нямаше по анатомия поне един професор, а камо ли — двама!“ — пише Димитър Димов на Б. Койчев на 22. X. 1929 г. Лекции по някои от основните дисциплини четат поканени за целта чужденци. По анатомия на Димитър Димов преподава д-р Рудолф Зюпел, редовен доцент в катедрата по анатомия, хистология и ембриология на домашните животни от 1929 г. до 1931 г., когато напуска поради заболяване. Роден е през 1888 г., завършил ветеринарна медицина през 1914 г., починал през 1932 г. Патологична анатомия на домашните животни Димов слуша при д-р Курт Краузе, редовен професор, ръководител на катедрата по патологична анатомия на домашните животни от 1928 до 1934 г. Роден е през 1894 г., завършил ветеринарна медицина в Берлин през 1919 г. Преподавателите-немци четат лекциите си на своя език, а асистентите превеждат, което много затруднява процеса на възприемане. Работата в университета се усложнява и поради липсата на учебници. Професорите имат високи изисквания, а и вискателността, която Димов проявява към себе си, е голяма.

Димитър Димов е добър и много добър студент. От положените през университетския курс изпити по 36 дисциплини е получил 15 оценки „мн. добър“, 14 — „добър“, 5 — „среден“. Не е издържал изпита по паразитология през септемврийската сесия на 1932 г. и по млекоядение през юнската сесия на 1933 г. На държавните изпити е показал успех „добър“ (3,57). Разработил е „Дисертация за придобиване на титлата doctor medicinae veterinariae“³ на тема „Върху формата на биволските прешлени“, одобрена с оценка „добър“ на 29. V. 1934 г. от редовния доцент д-р М. Москов, директор на Института по анатомия, хистология и ембриология на домашните животни. Дипломната работа на Димитър Димов е характерна със своите 12 рисунки за онагледяване на изложението, направени много изкусно с туш саморъчно от дипломанта.

През лятото на 1934 г. Димов получава диплом за завършено висше образование със следното съдържание:

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ

Ректорът на университета и Деканът на Ветеринарномедицинския факултет
прогласяваме

ДИМИТЪР ТОДОРОВ ДИМОВ

роден на 25 юни 1909 г. в гр. Ловеч, представил дисертация върху формите на биволските прешлени и издържал надлежните изпити с успех

за

доктор по ветеринарна медицина, за което му се дава тази диплома, скрепена с нашите подписи и с университетския печат.

София, 29 август 1934 г.

Ректор:

Декан:

³ Дипломната работа се изготвяла през деветия семестър на последния курс. Тогава студентите-ветеринари провеждали и стажа си — по 15 дена в лабораториите на всяка катедра щаме в писмо на Димов до Б. Койчев от 16. IV. 1932.

Това е обаче само едната, бих казала, по-малко значимата страна на неговите прояви в университета. По-интересни и показателни са онези моменти от неговия живот, които остават повече или по-малко скрити за обкръжаващите го. И като студент Димитър Димов разко се разграничава от своята среда. Той е своеобразен, странен човек. Силно късоглед и несъръчен, с особена физиономия и произношение. Често изпръскан с кал, движейки се из неблагоустроенния нов район на факултета. Откроява се като самотник. Ходи постоянно мълчалив и замислен. Почти няма другари. Страни от лудориите и съвместните начинания на колектива. Не обича дори да влиза в разговор. Винаги и към всички обаче е внимателен и подчертано вежлив. Дори сяда неотменно на левия край на масата, за да не пречи на съседа си, пишейки с лявата ръка. При това е и „мамино детеце“ — майка му се появява в университета, за да го извинява, когато отсъства. Прекалено скромнен, за да направи впечатление с особени дарби и познания, той минава понякога дори за ограничен. А такъв човек влиза винаги в очите на склонната към незадълбочени оценки младост и си навлича нейното пренебрежение. Навикът му например да задава в трети курс въпроси на проф. П. Хаджидимитров кара аудиторията да се смее. Пряви впечатление обаче, че на присмеха Димов не отговаря с озлобление. Състудентите му не го разбират, нито пък се стараят да видят у него повече от това, което е на повърхността. Може да се каже, че за тях той остава непознат. Години по-късно, изненадани от проявите и развитието му като писател, те ще го преоткрият в неговите романи. Тогава Ел. Нефтянова ще си спомни знанията му в областта на литературата с подчертана насоченост към западноевропейските писатели. Нейните заключения потвърждава и проф. Г. Калев: „Като студенти с Димов ни обличи обича към литературата. Но докато аз споделях с него впечатленията си от руската и съветската литература, Димов беше интересен за мен с това, че повече клонеше към западната. Докато аз съм се възмизавал пред него от Пушкин като гений на славянството, той ми говореше за онова, което сме могли да възприемем от западната литература, от Франция. За пръв път от него чух за „Цветя на злото“ от Бодлер. За мен той беше интересен и затова, че имаше поглед върху произведения, които не бяха преведени на български по онова време. Мисля, че имаше доста познания по френски език.“

Цялостният поток на духовното съществуване на Димитър Димов през тези години може би щеше да остане почти напълно непознат, ако не бяха запазени част от писмата му до Б. Койчев, писани по това време. Те ни дават богата възможност да надникнем в някои тайнствени кътчета на душата на техния автор и да открием там неподозирани неща. В тях оживяват характерни моменти от университетския живот. Те са една пестелива, но явна картина на рационалния и емоционален мир на своя създател на фона на едно раздвижено и съдбовно време. Преди всичко техните страници очертават една личност, подвластна на поривите на младостта също като своите връстници. В тях напира желанието на младия човек да играе подвижни игри, да гледа бойни филми,⁴ да живее забавно — в шумни компании, сред момичета, танци и веселие. Тази виталност се задоволява донякъде от дружбата му с Павел Константинов (Полището), когото Димов често търси и рядко намира, за да се раздели завинаги с него през 1931 г. поради ранната му смърт. Но колкото го примамава тази страна на живота, толкова трудно му се удава тя. Непривлекателната му външност го прави незабележителен за нежния пол и поражда у него чувство на малоценност и потиснатост. Преграда между него и колектива на студентите-ветеринари поставя също изисканото възпитание, което е получил, и средите, в

⁴ Писмата на Димитър Димов до Борис Койчев открехват завесата и към един проблем, който заслужава специално внимание и проучване — за интересите и предпочитанията му в областта на киноизкуството, чийто любител е в своите ученически и студентски години пък и по-късно. Така например на 3. VIII. 1928 г. Димов съобщава от Варна, че е гледал всички филми, които се прожектират в момента в града. На 10. X. 1929 г. му изпраща картичка с Brigitte Helm, напомняйки му, че са я гледали в „Седемте смъртни пороци“. В писмо от 29. XI. 1929 г. се изказва за „Летящите демони“ като за „много хубав филм“. На 8. XII. 1929 г. съобщава, че филмът „Белите сенки“ бил „чудесен“. В писмо от 8. IV и 2. V. 1930 г. информира, че в „София „тон-кината никнат като гъби“, и изразява предположението си към немия филм. Но тон-филма „Атлантик“ определя като „едно действително голямо постижение“. В писмо, написано на 25. X. 1930 г., Димов препоръчва на приятеля си тон-филма „Rio Rita“ — „... непременно го гледай. Великолечно!“ В писмо от 4 авг., вероятно от 1931 г., изпратено до Б. Койчев от с. Марково, Пловдивско, се споменава „Вагабонтият от екватора“ и пр.

които се е движил. Изиграва своята роля и тежката програма на учебното заведение, силно развитото у студента чувство за отговорност, широките му интереси и сериозни амбиции — фактори, които намаляват все-повече и повече свободното му време. Така се утвърждава у него навикът да живее сам със себе си и вътре в себе си, афинитетът към спокойствието, книгата и задълбочения размисъл. В писмо до Б. Койчев от 12. XI. 1929 г., след като разказва колко малко и кратки посещения е имал на рождения си ден, Димов заключава: „Друг никой не дойде и това ми позволи да остана през целия ден в прекрасно настроение.“ Няколко дена след това (на 19. XI. 1929 г.) му пише: „Свикнах да съм зает и празничните дни ме отегчават.“ Така бедното на външни събития и монотонно ежедневие се изпълва с един извънредно интензивен и наситен вътрешен живот. От друга страна, жизнелюбието, бурната устременост към обществото на хората и самотата, на която са го обрекли обстоятелствата в неговия живот, го изпълват с неудоволствие, тъга, песимизъм, който понякога граничи с фатализъм. В писмо до приятеля си от 2. XI. 1929 г. той изповядва: „Дните се редят един след друг с убийствено еднообразие . . . Най-лошото е, че отслабвам постоянно и очите ме болят — вероятно от микроскопите. Струва ми се, че някаква фаталност ме преследва във всичко . . .“ . . . „Ужасен песимизъм ме е обхванал във всичко и се чужда как да се отърва от него. Намирам удоволствие само в упражненията и лекциите, но не във всички.“ Това противоречие определя критичното му отношение към заобикалящата го действителност, става фактор за изграждане в съзнанието му на образа на фаталната жена. Прочетете втората част на писмото с дата 8. IV. 1933 г.⁵ и ще останете потресени от философската дълбочина на тези редове, от зрялото проникновение в живота, от твърде рано изпитаното разочарование от него. И ще почувствувате, че в съзнанието на 24-годишния младеж се чертаят контурите на неговия пръв роман „Поручик Бенц“.⁶

При избора на своята среда Димитър Димов винаги е бил много прецизен. Определящ фактор за него е духовното богатство на партньора, неговите знания и интереси. На общуването с хората той гледа като на средство за вътрешно обогатяване и растеж. И това си остава негов принцип за цял живот. Вътрешно надраснал общото ниво на своите връстници, като студент Димитър Димов се сближава с асистентите Т. Радев, Хр. Русев, Ал. Тошков и навлиза като техен старателен и самоотвержен помощник в лабораториите. През последните семестри работи по време на ваканциите доброволно във Ветеринарно-бактериологичния институт в София. От времето на тези контакти проф. Т. Радев е запазил спомена за богатата обща култура на Димитър Димов, специалните му интереси към общобиологичните проблеми и тяхната философска същност. И наистина, ако се обърнем отново към кореспонденцията на Димитър Димов с Б. Койчев, ще видим, че в университета той продължава да задоволява интересите си в областта на естествените науки, но вече на една философска основа, на базата на научното обобщение и изводи. С увлечение и задоволство чете „Философия на зоологията“ от Ламарк, избрани съчинения на същия автор, „Ламарк и тълкуването на природата“, „Произход на видовете“ от Дарвин, „Еволюция на материята“. Следи френската „Библиотека научна философия“.⁷

⁵ „Щях да забравя: като ходих при майка ти, заварих при нея френската ти братовчедка. Тя бе със симпатична бяла шапчица и изглеждаше по-деликатна, отколкото я бях запомнил последния път. Тя заяви, че е много религиозна и вярва в някакъв господ (който аз си представях като радиовълни, защото бил навсякъде). Освен това спомена нещо и за евангелистките църкви. Какъв екземпляр! . . . Тя вярва в господа! Тя ще вярва утре в любовта, в приятелството, във верността, може би. Но не е ли по-добре да вярваш в илюзии, отколкото да не вярваш в нищо и да се храниш като мене с горчива ирония? Спомням си колко цинично се надсмивахме над нея само заради това в същност, че не е порочна, не е блестяща и не може да причинява страдания като другите жени.“

⁶ Към годините на университета и след него Ст. Топалджиков отнася големия интерес, който Димов проявил към сексуалните студии на Ив. Блох, преведени от д-р Димитър Чолаков и издадени през 1931 г. от Д. Чилингиров в дванадесет книжки под общото заглавие „Сексуалният живот на нашето време в неговите отношения към съвременната култура“.

⁷ „Тази френска библиотека — си спомня проф. Койчев — ние започнахме да си купуваме като студенти. Доставяхме си я чрез книжарница „Хр. Г. Данов“. Бяхме вече доценти, когато ми предложих да ми продам запазените от мене книжки на библиотеката, за да си ги има. Очевидно той ги искаше за спомен, защото те не можеха вече да бъдат за него източник на знание. Библиотеката беше научно-популярно четиво.“

В университета Димитър Димов влиза със сериозни амбиции и определени цели, които постепенно се изявяват и придобиват конкретност. Монолитен в своите стремежи и търсения, през своя студентски период той вече живее по-скоро с големите перспективи на бъдещето, отколкото с малките проблеми, които ежедневието му поднася. И тази забележителна целеустременост създава една от най-характерните особености на неговата личност — упоритостта, която възхищава, уважава, поучава.

Мнозина са запазили впечатления за Димитър Димов като за нерешителен, плах и боязлив човек. Но това е само малката истина за него. В своята дълбока човешка същност той е носител на едно гордо, величаво, всеотдайно и жертвоготовно начало. То се таи в него от годините на ранното детство и непрестанно крепне и се развива. То не расте, за да се изложи на евтин показ, а по-скоро зрее, разбогатява и дава своите плодове във върховни моменти. За една такава проява на своя помощник-студент разказва неговият асистент д-р Хр. Русев: „Един път направих необмислен опит с големи култури сапни бацили. Сапният бакил е заразителен за човека, изходът от болестта е смърт. В института се падеха в стъкленици със спирт глава, ръце и крака на един турчин, умрял от сап, цели покрити с язви, а в коридора на стената висеше портрет на човек в бял костюм и с мека сламена шапка. Това беше портретът на д-р Георгиев, работил в института „Пастюр“ в Париж и умрял през 1908 г. вследствие лабораторна инфекция със сап в нашия институт. До едно време моят опит със сапните култури напредваше добре. Изведнъж спонтанно, поради разширение на въздуха, херметически затворените стъкленици със сапни бацили започнаха да експлодират и въздухът в лабораторията се изпълни с тях. Процесът спря едва с избухването и на последната сапна култура. До късна нощ, въоръжени с импровизирани маски, почиствахме и дезинфекцирахме. Димов, мълчалив и съсредоточен, ми помагаше докрай. Цели двадесет и повече дни след това, колкото е инкубационният период на болестта, ние се гледахме един в друг, от гордост повече тайно, за да открием страшните признаци на болестта. Най-после това време мина благополучно.“ Тогава Димитър Димов е в трети курс на Ветеринарномедицинския факултет. Съдържанието и стойността на проявения от него стоицизъм в този случай можем истински да оценим, като знаем наследения от майка му панически страх от болести. Той е намерил израз в писмо до Б. Койчев от 18. I. 1930 г.: „Тази седмица, когато донесоха в анатомичната зала един току-що заклан кон, асистентите се усъмниха дали не е болен от сап. Всички се уплашиха много, а най-вече аз, защото преди това бях бърникал главата. След това цял час се мих на чешмата. Дойде асистентът от вътрешната клиника, прегледа коня и каза, че е напълно здрав. Но мене все пак ме е много страх, защото предишният професор по анатомия — Битнер — за една седмица умрял от посичане при дисекция на заразено животно.“ А човекът, написал тези редове, само след около година ще покаже мълчаливия героизъм на истински учен, описан от д-р Русев.

Свърхчувствителен, за да излага на показ своя богат и сложен вътрешен мир, изключително деликатен е Димитър Димов, за да взема отношение към идеите на другите. По силата на произхода и възпитанието си, в името на духовните цели, които си е поставил, Димитър Димов се стреми да се изолира от противоречията на обществения живот, избягва съзнателно досега с борчески прояви, възприема поведението на аполитичен човек и през целия университетски курс не манифестира никакви политически убеждения. С Б. Койчев по това време споделя: „Ти би ли отишъл да се бориш за една идея при съблязънта да си седиш тихичко в библиотеката?“ В този въпрос не се крие категоричен отговор. Тъкмо напротив, той носи в себе си зария на тревожния размисъл, на будната човешка съвест. В същност един внимателен поглед върху жизнените факти в биографията на младия Димов би открил, че той никога не е оставал вътрешно пасивен по отношение на обществената действителност. Още в най-ранното му детство една национална трагедия, Балканската война, заплита възела на неговата драматична съдба. Само няколко години след това, деветгодишен, той е непосредствен свидетел на катастрофата, която донася на България Първата световна война. И това народно бедствие преминава по най-осезателен начин през собствения му живот — Р. Генов, вторият баща на Димитър Димов, попада в числото на съкратените след войната офицери. Започва неговият труден и тежък път към усвояване на нова професия и стабилизиране в живота. А тази нова професия става богат източник на непрекъсната информация, която потича в дома на Димитър Димов, за най-актуалните иконо-

мически, обществени и политически събития у нас през 30-те и началото на 40-те години. Голямо е значението в това отношение и на Ив. Харизанов, вуичо на Димитър Димов, който в тоя период играе съществена роля в обществено-политическия живот на страната. А трябва да се подчертае, че както Р. Генов, така и Ив. Харизанов заемат критична позиция по отношение на господстващите у нас порядки. Но това отрицание има дребнобуржоазен, и що се касае до Р. Генов, пасивен характер. Дейността на Ив. Харизанов пък е била за Димитър Димов нагледен пример за тръпчивия път на общественика и за несъвместимостта на научната и социалната дейност по онова време. Затова в годините, когато се формира като самостоятелна личност, Димитър Димов прегръща идеята за аполитичността. Тя му е необходима като средство за разрешение на дилемата за мястото му в сложния, неясен и пълен с рискове живот. Тя ще му позволи спокойно и пълно да се отдале на науката, който му изглежда най-благоприятната, най-благоприятната, най-значимата, най-истинската сфера на човешките прояви. Не се случва нищо в неговия гимназиален живот, което непосредствено и осезателно да се противопостави на това разбиране. Едва в университета става пряк свидетел на политически борби, но върви уверено и неотклонно по избрания път. И тук, както и в гимназията външният и повърхностен наблюдател може да засвидетелства само неговата пълна откъснатост от света, в който живее. Ако не бяха случайно запазени писмата му до Б. Койчев, днес не бихме имали основание да подозираме скритите под маската на безразличното солидни движения в неговото обществено съзнание и чувства. А в същност при цялата привидна пасивност на Димитър Димов към обществено-политическия живот времето на неговото студентство е един от най-важните моменти за формиране на едно прогресивно и демократично мировъзрение у него. Тогава се утвърждава окончателно и материалистическият му светоглед. Тогава се осъществява първият непосредствен контакт на неговата човешка и гражданска съвест с обществено-политическата теория и практика. . . И този допир носи белега на характерния за Димитър Димов поглед към онова, което става около него — привидна незаинтересованост и същевременно съсредоточен, аналитичен и действителен мисловен подход.⁸ Ето откъси от две писма до Б. Койчев: „Вчера тук имаше протест срещу репарациите, който се изрази по много оригинален, даже малко трагичен начин. . . Точно в 10 ч. преди пладне всички превозни средства спряха движението си и почнаха да звънят и свирят. Пред „Роял“ се образува една грамадна тълпа от граждани и студенти. Четоха се резолюции, държаха се речи. След това тълпата като порой тръгна към легациите да протестира. Студентите се почувствуваха в елемента си, изпаднаха в патриотичен *dellirium* и се затъркаляха по „6-ти септември“ с намерение противополитическо да манифестират пред английската легация. Насреща се задале полиция и се сбиха. Полицията стреля, рани един студент, преби няколко и после не зная какво стана. . . Ще научиш подробности, ако прочетеш българските вестници. На всеки случай на манифестация вече не ходя по никой начин!

Пишеш ми, че и във Виена студентите се били. Там поне полицията сигурно не ще стреля в живо месо, както тук“ (19. XI. 1929 г.); „Завчера бях на едно студентско събрание против репарациите в Свободния театър. Говориха двама оратори и с пермутирана реч казаха едно и също нещо. Речта им се прекъсваше с викове: Долу! Позор! Да живее Унгария! Накрай един студент каза, че било по-добре да плащаме репарации, отколкото да слушаме такива речи. През време на събранието в двора на театъра стояха стражари с кожени камшици и на излизане не ни позволиха никаква манифестация“ (29. XI. 1929 г.).

Къде в случая е в същност Димитър Димов? Сред тълпата или встрани от нея? Чувствава се наблюдател, а в същото време диша с масите. Дистанцира се от тях и ги следва. Бои се от терора и върви срещу него. Възмущават го действията на българската полиция и наивно мисли,

⁸ Не бива да се забравя, че Димов познава много добре принципите на звенарството. Тях той е обяснявал на Б. Койчев още преди преврата на 19. V. 1934 г.

В по-нататъшния му жизнен път трябва да се отдале нужното на преминаването му през воюваща Европа в 1943—1944 г., на престоя на в следреволюционна Испания, на пребиваването му в Беломорието до началото на септември 1944 г., на обстановката в следдеветосептемврийска България. Само така можем да си обясним докрай както големия скок в мировъзрението му развитие и въстъпването му в редовете на БКП, така и създаването на романа „Тю-тю“.

че в „културна“ Западна Европа не могат да стават подобни неща. Бунтува се срещу неумението борбата да се води талантливо и мъдро. Четете тези страници и пред погледа Ви оживява сцената на първомайската студентска демонстрация от „Тютюн“. Спомнете си падналият на тротара студент, перспективите, които Ирина е начертала за себе си и поведението ѝ на полесражението.

Д-р Петър Пачев, състудент на Димитър Димов, разказва: „На една лекция стана малък инцидент. Димов, както винаги, пишеше с лявата ръка. Професорът се обърна към него:

— Димов, защо пишеш с лявата ръка?

— Аз съм левичар, г-н професор.

— Ще ти дам аз един левичар!

Беше ли тогава Димов левичар, не можахме да разберем и по-късно.“ Този случай онагледява типичната за Димов реакция на общественно-политическите прояви у нас, завоалирана от чувството му за хумор. По същия двусмислен начин звучи и един пасаж от писмо до Б. Койчев с дата 9. V. 1930 г.: „От оригиналност може да се запиша в д-вото за мир чр. ОН, в което е член Полището. Мирът и войната ми са по-безразлични от Аначко и Гасо, но въпреки това! Защо да не бъдеш миролюбив срещу някакъв членски внос?“ И тук зад категоричното отрицание и насмешката остават очевидни интересът и влечението към въпросите на обществения живот.

Сред студентството от Ветеринарномедицинския факултет, което се отличавало с беднотия, Димов правел впечатление с буржоазния си външен вид. Съвсем естествено е при това положение към него да се ориентира реакционната класова групировка, която тук е малцинство. Проф. К. Петров, негов състудент, си спомня: „Веднъж Димов ми довери, че ботевистите са му дали позиви за разпространение. Помолите ме да ги взема и да видя какво да ги правя. Аз ги дадох на Малчика и той ги изгори.“

До основаването на БОНСС (30. III. 1930 г.) съществува единен национален студентски съюз, наречен „Хр. Ботев“, в който членуват всички студенти. Между прогресивно и реакционно настроените студентски среди се води борба за овладяване на неговото ръководство, което доведва до разцепление и създаването на БОНСС. От писмо до Б. Койчев, датирано 17. XII. 1929 г., се вижда, че Димов бил привлечен в управата на академичното д-во във факултета: „Преди една седмица ме избраха в настоятелството на ветеринарномедицинската секция от организацията „Хр. Ботев“. Избраха ме за съветник, а Полището ме нарича „таен съветник“!...“

Тази вечер имаше общо събрание на представители от секциите в организацията „Хр. Ботев“. Като „таен съветник“ отидох и аз. Между другото се спомена името на Хр. Гатев, „комуто бил отнет мандатът“ за не знам какво си. . . Станах много пирофорен и си излязох подучулените погледи на много председатели, секретари, делегати, тайни съветници и др. Представяш си нали! Но иначе се много гордея с титлата „таен съветник“. Даже когато влязох в стаята (аудитория 45), гдето ставаше общото събрание, и когато много познати ме изгледаха учудено, като че се питаха „Как ли е попаднал този тук?“, мен ми се искаше да им отговоря: „Какво ме гледате, господа. . . Аз съм съветник!“

Даже ми се искаше да напечатам визитни карти, на които отдолу да пише — съветник. Постепенно почвам да ставам важен и да понасям с твърдост почтително-ироничните погледи на другите. . .“

Този пасаж е ценен документ за това, как младият студент гледа на този род дейност и на антидемократичните тенденции в нея. Вероятно престоят му тук е бил краткотраен и формален.

Към функционерите на БОНСС Димов не показва враждебно отношение, затова може би и те не са зле настроени към него.

През април на 1932 г. (както продължение на голямата студентска стачка против Цанков през декември 1931 г.) избухва стачка във Ветеринарномедицинския факултет. Студентите-ветеринари протестират срещу нововъведенията да бъдат вписвани бележките в дипломите, да бъде увеличен и броят на изпитите. Стачката избухва стихийно, протича бурно и при драматични обстоятелства. Студентите от Медицинския, Физико-математическия и Историко-филологическия факултет не я подкрепят. Университетската управа заплашва факултетния съвет на стачкуващите ветеринари със закриване на учебното заведение. При тези критични обстоятелства студентите от Ветеринарномедицинския факултет проявяват неподозирано

единство, решителност и борчески дух и в продължение на 10 дена отстояват героически своите искания. На единадесетия ден те обаче са принудени да прекратят стачката след безуспешни преговори с факултетния съвет. В този смисъл стачката пропада. Но по същество тя означава една голяма победа за прогресивното студентство — ръководството на стачката съумява да я доведе докрай, като запази сплотеността на масите;⁹ Академичният съвет отменил вписването на бележките в дипломите и въвеждането на нови изпити; арестуваните студенти били освободени, изключения не последвали.

Говори се, че Димов бил един от малцината, отишли на лекции през дните на стачката. Но бюлетините на стачния комитет при факултета не потвърждават това. Ще цитирам съображенията на два от тях.

Бюлетин № 1: „... три дни вече за честта на ветеринарномедицинското студентство, което винаги е било в първите редици на всички студентски борби, аудиториите и клиниките са празни и няма нито един стачкоизменник. От снощи нашата борба влиза в своята решителна фаза. Факултетният и академичен съвети са решили чрез заплашване да сломят стачката, обявявайки, че ако до понеделник не отидем на лекции, ще бъдем изключени всички.“

Бюлетин №3: „Седем дни вече откак целокупното ветеринарномедицинско студентство стои като един човек на своя борчески пост, решено на всяка цена да победи. Цяла седмица аудиториите, клиниките и лабораториите стоят празни, опасани от полицейски кордони, в които вместо студенти стражарите най-грубо нарушават неприкосновеността на Alma Mater... вчера стачкуващото студентство показа, че... приемайки риска да бъдем всички изключени, никой не отиде на лекции (споменава се само едно име на стачкоизменник).“

Ето как Димитър Димов е отразил това събитие и мястото си в него в писмо до Б. Койчев: „От десет дни факултетът ни стачкува. Едва вчера, след безуспешни пазарлъци с факултетния съвет, стачният комитет обяви стачката за пропаднала. Ставаше дума да закрият факултета за летния семестър. Това щеше да бъде нещо като гарнитура за мене. Не можеш да си представиш колко много ми грижи от всякакво естество се струпват тая година върху бедната ми глава“ (16. IV. 1932 г.).

Песимистичният поглед върху собственото съществуване в това писмо вероятно е породен от множество причини от субективно и обективно естество. Но ние не можем да не спрем вниманието си върху най-съществената от тях. Икономическата криза от 1929 г. е дала своите отрицателни последици и за семейството на Димитър Димов. Недоимъкът е станал негов постоянен спътник. Изпитал сам горчилката на бедността, Димов разбира стремежа на своите състуденти към образование, усилията им да си извоюват място в живота, нуждата, която ги тласка на борба. Но неговото обществено положение му дава възможност да търси за себе си други пътища за изход. И стачката за него е препятствие към преследваните цели. Тя може да му донесе фатални последици. Димитър Димов разбира борбата на своите другари, но не я прегръща и не вярва в нея или поне в непосредствените ѝ резултати. На многолюдното събрание, свикано в най-голямата аудитория на Ветеринарномедицинския факултет, той се опитва с благ тон да намери път за разбирателство с преподавателите. Обявява се против острия конфликт, за мирно разрешение на спора. Но стачката избухва и той се солидаризира с нея. В ущърб на своите интереси проявява висока етичност към другите.

Картината на ученическия и студентския живот на Димитър Димов би била непълна, ако не се изясни отношението му към чуждите езици и не се разкаже за заниманията му с тях. От семейната среда той възприема внушението, че всеки език е един нов прозорец към света. По-късно неговият собствен опит потвърждава силата на това златно правило. Навярно първият нагледен причесър за преимуществото да си служиш с един език е бил за него Р. Генов, вторият му баща. Помил възпитание и образование в Русия от твърде ранна възраст, той владее руски език. Същевременно полага усилия да усвои и немски.

Коган време учил руски Димитър Димов, е трудно да се каже. Знае се, че си е служил с него с лекота, о касаско като читател. Прекалената вискателност към себе си не му е позволявала

⁹ Вж. БОНСС. Документи и материали. С., 1971; Хр. Маринов. Ветеринарната стачка. — В: Сб. ОНСС. Спомени. С., 1958; Хр. Маринов. Малчика. Художествено-документална повест Ба А. Антонов. С., 1972.

да се опитва да говори. В личната библиотека на писателя традиционните листчета с непознати думи са най-малко в многобройните му книги на руски език из всички области на знанието.

Според някои сведения френски език Димов започнал да изучава системно от най-ранна възраст под ръководството на учител, може би още в Дупница. Приятелят му Б. Койчев обаче е на мнение, че до трети прогимназиален клас, когато в училище започват изучаване на чужд език, Димов едва ли се е занимавал с френски. Имаме данни, че в Кюстендилската гимназия е измежду най-добрите ученици в час по френски език, а към края на гимназията той вече притежава доста знания по този предмет. Но според Б. Койчев освен предвидените в учебната програма няколко романа¹⁶ не е започнал още да чете книги в оригинал. В писмата му до Б. Койчев от студентския период вече фигурират някои заглавия на научна литература (предимно произведения на Ламарк и Дарвин), които Димов чете на езика, на който са написани. От тези писма става ясно, че следи френски научно-популярни издания, предпочита да се готви по анатомия от френски учебник (вместо от немски). Известно е, че след 1931 г. е получавал уроци от Валерия Даскалова, французояка по произход, кума на В. Харизанова и Р. Генев. За работата на Димитър Димов върху усъвършенстването на френския език по време на пребиваването му в Пловдив имаме непосредствени сведения от преподавателката му М. Братанова, при която се е занимавал в продължение на няколко месеца. Тогава по нейна преценка той знаел езика добре. Стотици листчета с преведени френски думи от този период, стигнали до нас, дават представа за немалък брой прочетени през това време романи. Сред тях фигурират заглавия като: „Lena“, „Ariel“, „Lewis et Irène“, „Le lac salé“, „Erromango“, „La dame de l'auest“, „Exelle“, „La châtelaine du Liban“, „La gerre dans l'ombre“, „Espionage et contreespionage en Bruxelles“, „Cruelle enigm“, „Climats“. Изглежда, че към този език Димов се е връщал не един път с цел да го доусъвършенствува. След неговата смърт на бюрото му остава разтворен един от томове на Може, изучаван най-старателно с помощта на молив и хартия. Този многогодишен труд не е останал безрезултатен. Вл. Владимиров, лаборант в катедрата на Димитър Димов в Зоотехническия факултет, твърди, че го е слушал да разговаря с чуждестранни специалисти на френски съвсем спокойно и свободно.

С особено уважение се е отнасял Димов към английския език. Считал го е за мъжествен, за език на дълбоката мисъл. С неговото изучаване се заловил като студент. Тогава английският се ползувал у нас с авторитета на „модерен“ език, на език с бъдеще.

В две свои писма до Б. Койчев (от 25. X. 1930 и от 10. IV. 1931 г.) Димов съобщава, че ходи редовно на английски. Във второто от тях пише: „Поръчах си „Turphoon“ („Тайфун“) от Джозеф Конрад и ще се опитам да го прочета. Искам да асимилирам повече думи и чак тогава да почна да чета научни книги.“ Тези редове са документ както за първата книга в областта на художествената литература, която Димитър Димов е прочел на английски език, така и за целите, които преследва с изучаването на чужди езици, и за въприетата от него методика на усвояването им. Сред книгите, които е чел в оригинал в Пловдив, фигурира „The happy prince“ („Щастливият принц“) от Оскар Уайлд.

Съпругата на Ив. Харизанов Ганка Харизанова била завършила „Роберт колеж“ в Цариград. В американски колеж са се учили и дъщерите му Райна и Иванка. Веднъж Мишо обявил у тях, че започва да учи английски. И когато след 2—3 месеца те повели разговор на този език с него, останали изненадани, че е могъл за такъв кратък срок да напредне толкова много. „Езиците ми се удаваха — споделя братовчедът му Милко Харизанов, — учеше ги сам. Останал съм с впечатление, че ги усвояваше с лекота.“ По някои сведения в края на следването си Димитър Димов ползувал твърде свободно английския език и познавал добре съвременната английска литература, което правело силно впечатление. Това твърдение е в съгласие с данните в именна карта, попълнена от Димов на 15. III. 1935 г., където е отбелязано, че владее френски, испански и английски език.

Немски език (според Лили Бушева) не говорел и не ползувал. Знаел само много немски думи. С големи затруднения поради непознаването на този език той се сблъсква на студент.

¹⁰ „Дребосъчето“ от А. Доде, „Коломба“ от Пр. Мериме, „Престъплението на Силвестър Бонар“ от Анатол Франс, „Писма от моята мелница“ от А. Доде.

ската скамейка, когато започва да слуша лекции при професорите Зюпел и Краузе. Първите познания по него вероятно е получил от учебниците по анатомия и патологична анатомия. Желание за по-задълбочено изучаване на този език обаче не е проявил.

Най-значително място в духовната биография на Димитър Димов заема испанският език. Той е неговата истинска и голяма любов. Според някои с този език Димов се среща за пръв път в своето детство. На Л. Събев е казал, че като малък е живял в еврейска махала, където понаучил испански. Вероятно е имал пред вид Дупница. Кварталът, в който живее семейството на Димов в този град, и еврейският квартал са в съседство. Според Д. Чилингиров и Ел. Огнянова за пръв път Димов пристъпил към испанския език с учебник в ръка в годините на гимназията. Но това ще да е било едно кратковременно начинание. Безспорни са сведенията, които намираме в писмата му до Б. Койчев: „На English ходя редовно, но не знам какво ще бъде, когато всички професори почнат да четат лекции. Поръчах си една „Gramair espagnol“ — тъй, да я имам“ (25. X. 1930 г.); „Научих два спомагателни испански глагола. Ужасно са мъчни . . . ще ги учиме през лятото по един особен метод. Безполезен език, но е оригинално да разбираш малко от него“ (април 1931 г.); „Оставих испанската граматика на баба ти. Надявам се да ти послужи. Почни най-напред с глаголите“ (4. VIII, вероятно 1931 г.).

Тези редове показват, че Димитър Димов е студент, когато се насочва към испанския език, за да не се откъсне вече никога от него. По това време той се труди системно върху усояването на английски език. Към испанския пристъпва като на шега, подтикван може би наистина от някаква необходимост да оригиналничи. Във второто от цитираните писма Б. Койчев прочел на времето подтекста: „Толкова чудачества сме вършили . . .“ В същото време обаче не се стъписва пред трудностите на езика, търси „особени“ методи за по-леко усояване на граматичния материал, иска да въвлече и приятеля си в това дело. Оттук в същност започват сериозните му, задълбочени и усиленни занимания с този език. Стимулира го силното желание да прочете в оригинал своя любим роман „Дон Кихот“ и младежката му мечта да живее и работи в Аржентина. Как са разположени във времето тези два момента в биографията на младия Димов — пристрастяването му към испанския език и съзряването на идеята за Аржентина, — не може с точност да се каже. Очевидно е обаче, че тези два порива взаимно се импулсират. По-късно утопията за лов на ягуари в Гран Чако естествено и постепенно отстъпва място на една пламенна привързаност към Испания — към нейната литература, култура, историческо минало. И така южноамериканският континент, Испания и испанският език стават и си остават за цял живот една голяма слабост на този толкова самобитен български писател.

Испански език Димитър Димов изучава като студент в курсове (това твърдят Т. Нейков, Л. Бушева, Ст. Топалджиков, проф. Ал. Тошков и др), организирани от Софийския университет.

Димов се дипломира един семестър след курса си — не през февруари, а през месец юни. Причината за това неговата състудентка д-р Ел. Нефтянова вижда в дружбата, която след втората година си създал с един испански журналист, с когото ходел на разходки и екскурзии и благодарение на която неговата мечта да научи добре испански език и да посети Испания получила известна конкретност. Това предположение се потвърждава от писмото му до Б. Койчев, написано на 8. IV. 1933 г., в което за пръв път се появяват фрази и заглавия на испански език: „Ужасно съм уморен и лека нощ (Buenas noches! . . . Моят испанец заболя от *ulcus pepticum*, помисли, че ще умре, но остана жив е ми подари един великолепен екземпляр от списанието Blanco y negro).“

Борис Койчев си спомня, че за да упражнява езика, Димов посещавал, малко преди евреите да бъдат подложени на гонения през Втората световна война, т. нар. Испански клуб, където всеки петък се събирали евреи-шпаньоли на разговор. Според М. Харизанов своя испански език Д. Димов тренира и в общуването си с някаква девойка от еврейски потекло. В подкрепа на тези факти е твърдението на проф. Ал. Тошков, че като асистент Димов обичал да води продължителни разговори на испански език с дядо Аврам Челебунов, старец-евреин, който доставял на института опитни зайци. Впрочем и като студент, и като асистент той ежедневно използвал всяка възможност за практическо усъвършенстване на езика. Негови колеги и познати разказват за привичката му да им обяснява кое как се казва на испански.

Необходимостта от пособия за изучаването на езика свързва Димитър Димов с испанската легация в София, където той е посрещнат добре и е подпомаган с необходимата литература. Вероятно е направил впечатление със знанията и интересите си, защото там се ползувал с приятелско благоволение.

Такав е в едри шрихи идейно-емоционалният свят, зарядът от знания, интереси, възможности и целенасоченост, с които Димитър Димов встъпва в пълноводieto на живота.

Васил Балеовски

Рамзес II е от интересните фигури в египетската история. Неговият баща Сет I, а и самият той водят открито експанзионистична политика, политика на засилване влиянието на Египет. Възстановява се властта над Южна Сирия, Финикия, Палестина. Тежките войни с хетите завършват с подписването на договор и женитбата на Рамзес II с дъщерята на царя на хетите.² Но в този период, характеризиращ се със засилване на абсолютизма в държавната власт (обожествяването на фараона), в Египет се провежда и невиждано по мащаби строителство.³ Рамзес II, който управлява през XIV и XIII столетие пр. н. е. цели 67 години и даже надживява много от децата си, построява прочутата резиденция Пер Рамзес (Дома на Рамзес) — на североизток от дельтата. Издига огромни храмови комплекси навсякъде из страната (Египет, Етиопия), а най-големият от тях е Абв Симбел — също в Етиопия. На фасадата му има 4 изваяния на Рам-

¹ В статията се разглеждат само произведения в стихотворна форма, третиращи посочения проблем.

² *Энциклопедия (А — Я)*. БАН, 1974, с. 683.

³ Всемирная история. Т. I. 1955, с. 352—354.